

Secunda pars breviarum – A 13. századi esztergomi breviárium kottás szanktorálójának rekonstrukciója felé

Minden kódexkutató életében kivételes ajándék, amikor egy elveszett, de történeti forrásokból ismert, esetleg a szakma jeles képviselői által korábban leírt vagy feltételezett kézirat nyomára bukkan. A közelmúltban ilyesféle tapasztalatban volt részem Zágábban, a katedrális és a káptalan középkori kézirateit, valamint korai nyomtatványait őrző érseki gyűjteményben (Metropolitanska knjižnica Zagrebačke nadbiskupije).¹ A székesegyház 15. századi, MR 21 jelzetű kottás himnáriumának² kiadásán dolgozva arra kértem a horvát kollégákat, hogy engedélyezzék a könyvtár kódextöredékeinek teljeskörű vizsgálatát.³ Minthogy a gyűjtemény jelentős mennyiségű 15–17. századi nyomtatványa jórészt középkori pergamentöredékbe van kötve, abban reménykedtem, hogy elveszett vagy teljes kötet formájában ma már nem létező kottás zágrábi himnáriumok leveleiből találok néhányat, és azokkal teljessé tehetem készülő bevezető tanulmányomat. Arra is volt némi esély, hogy közvetlenül a vizsgált MR 21-es himnáriumból származó, annak lakúnaít pótló kötésdarabokat azonosítsak. 2019. január 7–11. között 3564 kötetet vizsgáltam meg. A felbukkant anyag messze túlszárnyalta korábbi elképzeléseimet, noha egyik említett várakozásom sem teljesült be.

Az ős- és korai nyomtatványok tábláit vizsgálva összesen 126 kötetten azonosítottam egy érett esztergomi notációval ellátott breviárium egykori szanktorálójának összefüggő töredékeit. A szkriptor írásképe és a könyvkötések nagyobb részén látható kottairás alapján ráadásul e hajdani kódex pontosan azonosítható: a prágai premontrei kolostor könyvtárában, a Strahovská knihovna gyűjteményében DE I 7 jelzet alatt őrzött 13. századi *Breviarium notatum Strigoniense*⁴ (a továbbiakban BNS) mindaddig elveszettnek hitt második kötete. A közismert első kötet, amely az esztergomi zsolozsma időszakai részét, a temporálét tartalmazza,

¹ A gyűjtemény jelenleg a zágrábi Hrvatski državni arhiv letétjében van, tulajdonosa az érsekség.

² A himnárium faksimile kiadása az MTA BTK Zenetudományi Intézet Régi Zenetörténeti Osztályának műhelytanulmány-sorozatában (*Resonemus pariter*) lát napvilágot *Hymniale ecclesiae Zagrabienensis* címmel.

³ Munkám során nélkülözhetetlen szakmai és emberi segítséget kaptam a Metropolitanska knjižnica két könyvtárosától, Mirna Abaffytól és Emilia Domazettól. Hálával tartozom nekik mindezt.

⁴ Praha/Prága, Královská kanonie premonstrátú na Strahově, DE I 7. A temporále kódex teljes terjedelemben elérhető: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-KKPS__DE_I_7_____05X6099-cs (Letöltve: 2019. 03.).

a magyar liturgia-, zene- és könyvtörténet egyik legbecesebb darabja. Szendrei Janka 1998-ban megjelent faksimile kiadásának bevezető tanulmányában sajnálattal jegyzi meg, hogy a szentek saját és közös anyagait, a templomszentelési és a halotti zsolozsma szövegeit és dallamait tartalmazó „rész, ill. kötet elveszett”.⁵ Valóban elveszett, de immáron megkerült.

A nem várt „lelet” már a feltárási munka első napján számos kérdést szült. Vajon mennyi töredék lehet a kötésekben a kódexből? Kirakható-e teljes egészében a hajdani szanktorále? Egyáltalán a teljes kötet Zágrábban van-e, és ha igen, miként kerülhetett oda? Milyen zene- és irodalomtörténeti következményekkel jár az elveszett kötet felbukkanása? A válaszadáshoz a teljes anyag beható elemzésére és a töredékek egykori sorrendjének rekonstrukciójára volt szükség, legelőbb azonban a könyv- és könyvtártörténeti háttér tisztázására.

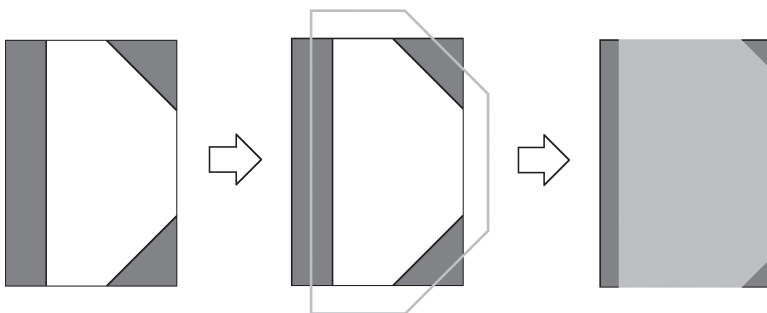
A zágrábi „érseki kötés” sajátosságai

A Metropolitanska knjižnica ősnymtatványainak, antikváinak és 17. századi nyomtatványainak egységes kötése Vladimir Magić, a könyvtár egykori igazgatója szerint a 17. század végén Aleksandar Mikulić zágrábi püspök (1688–1694) megrendelésére készült. A munkát valószínűleg a rendelkezésre álló, használaton kívüli, elavult kódexek leveleinek felhasználásával végezték.⁶ Az így létrejött sajátos kötéscsoportra a horvát szakirodalom az „érseki kötés” megnevezéssel hivatkozik.⁷ E kötetek gerince és tábláinak sarka korabeli barna bőr borítást kapott, a középkori töredékeket kizárólag az elő- és háttáblákra ragasztották. Ez utóbbiak nagyon egyszerű „szabásmintát” követnek: a bekötendő könyvtábla méretét átfogó, téglalap alakú pergamentöredék sarkait az egyik oldalon alul és felül kb. 45°-os szögben levágták, és ezt a részt ragasztáskor a tábla bőrrrel megerősített sarkaira illesztették (1. ábra). Ennek megfelelően a könyvespolcra helyezett könyvön csak a 17. századi bőrral bevont gerinc látszik, a kötés középkori része nem. A gerincek felső részére keskeny papírcsíkok kerültek, ezeken kézírásos számokkal jelezték a kötetek hajdani sorrendjét. A számok a mai raktári rendben már nem érvényesek.

⁵ *Breviarium notatum Strigoniense (s. XIII.)*, ed. Janka Szendrei, Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 1998 (Musicalia Danubiana, 17), 38. A szanktorále kötetéről ld. még SZENDREI Janka, *A „mos patriae” kialakulása 1341 előtti hangjegyes forrásaink tükrében*, Bp., Balassi Kiadó, 2005, 249, 252.

⁶ MAGIĆ, Vladimir, PELC, Milan, ABAFFY, Mirna, *Cimelia Metropolitana, The History and Treasures of the Zagreb Archdiocese Library*, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, Prvostolni kaptol zagrebački, 2016, 40–41.

⁷ *Uo.*, ill. Vladimir MAGIĆ, *Katalog knjiga XVI. st. u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu*, Zagreb, Hrvatski državni arhiv, 2005; Šime JURIĆ, *Katalozi inkunabula crkvenih ustanova u Hrvatskoj, I. Zbirka inkunabula Metropolitanske knjižnice u Zagrebu*, Croatica Christiana Periodica, 1984, 154–215. A katalógusok szerzői „Metropolitanski uvez”, ill. „Uvez: metropolitanski” bejegyzéssel utalnak az egyes tételeknél az érseki kötésre.

1. ábra: Az „erseki kötés” elkészítésének lépései:

- 1.) a kötés összeállítása, a gerinc és a tábla sarkainak bőrrel való bevonása,
- 2.) a középkori pergamentöredék szabása, ragasztása,
- 3.) a „fülek” hátrahajtása és ragasztása, a könyv előkészítése.

A BNS szanktoráléjának maradványai mellett a kötéseken azonosítottam egy 13. századi kuriális pontifikále és egy talán 14. századi kalocsai vagy zágrábi breviárium nagy mennyiségű, összefüggő töredékét, valamint további breviáriumok és misszálék rokonítható maradványait. Ezek mellett kisebb számban egyéb breviárium- és misszálé-töredékek, ősnymtatványok és néhány pálos kottás kézirat is felbukkant. A liturgikus anyagon túl jórészt kommentárok, jogi szövegek és a teológiai művek ismétlődnek az egyes köteteken, az utóbbiak között figyelmet érdemelnek Zacharias Chrysopolitanus 12. századi írásképű evangéliumharmóniájának (*De concordia evangelistarum sive unum ex quatuor*) töredékei.⁸ Az anyag rendszeres feltárása és a felhasznált kéziratok szisztematikus meghatározása a jövő feladata, a következőkben a BNS szanktorále kötetének emlékeivel, és az ahhoz köthető néhány további töredéssel foglalkozom.

A BNS töredékeinek általános leírása és kódexbeli sorrendjük meghatározása

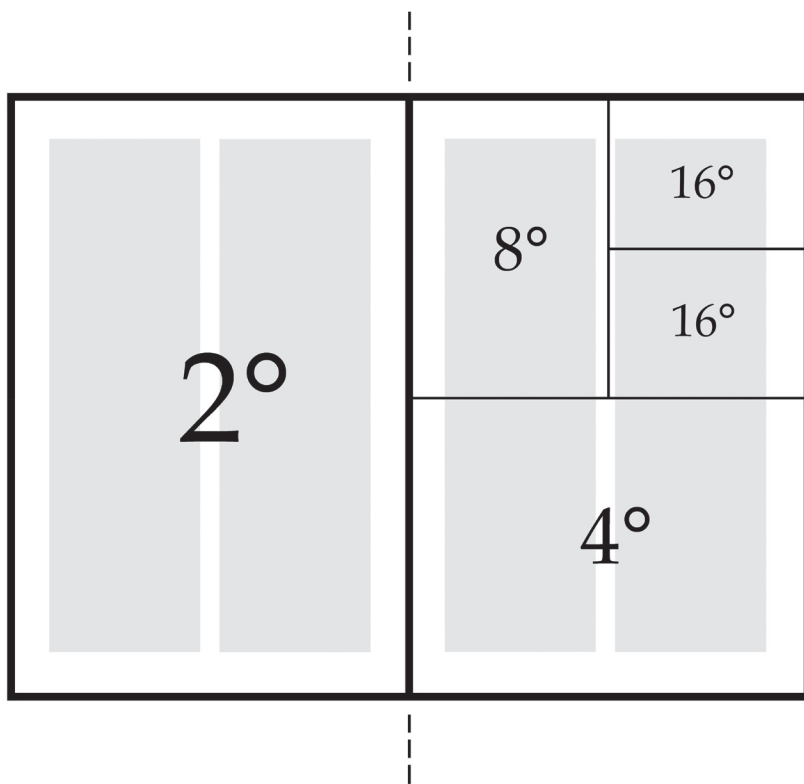
A BNS nagyméretű föliói⁹ miatt ideális kötészeti alapanyagoknak bizonyult. A legnagyobb könyvek tábláira is elegendő volt a kéziratból egy-egy fölió, tehát az egykori ívfüzeteket alkotó biföliók másodrét (2°) töredéke. A közepes méretű könyvekhez a BNS negyedrét (4°), illetve nyolcadrét (8°) töredékeit használták,

⁸ M 24423, M 12542, M 2106, M 2118, M 2119, M 2120, M 6458, M 6472, M 22478.1–2 stb.

⁹ Az eredeti fölióméret nehezen meghatározható. A temporálét a 19. századi újrakötéskor körülvágták (jelenlegi mérete 43,5 × 30 cm), a zágrábi töredékekből pedig nehezen állítható össze egy teljes fölió. Az írástükör mérete: 36–37 × 22–23 cm. A lentebb bemutatott budapesti fragmentumok alapján a fölió széle kívül 6–6,4 cm, belül (a hajtásélhez közelebb) pedig 3–3,5 cm távolságra esett a tűkörtől. Eszerint a fölió szélessége 32 cm körül lehetett, míg magassága arányos elrendezést (lábnál szélesebb margót) feltételezve elérhette a 47–48 cm-t is.

és fennmaradt egy egészen kis kötet is, amelyet tizenhatodrészt (16°) töredékével borítottak (2. ábra).¹⁰

A fragmentumok döntő részén egyetlen szkriptor, a temporále kötetet író mester dolgozott. A 126 szóban forgó hordozókönyv között mindössze három olyan található, amelynek egyik tábláján a BNS szkriptorától, a másikon pedig valaki mástól származó kézírás figyelhető meg.¹¹ E 2° méretű „idegen” töredékek

2. ábra: A BNS egykori bifóliójából levágott töredékek relatív méretei

¹⁰ A Metropolitanska knjižnica korai nyomtatványait méretük szerint négy csoportba sorolták, és az egyes csoportokat ugyanezen jelzésekkel (2° , 4° , 8° , 16°) különböztetik meg. A katalógusokban is jelzik e raktározási méretet. Egy BNS-töredéket hordozó könyv raktározási mérete és a kötésen lévő töredék relatív (az egykori bifólióhoz viszonyított) mérete gyakran egybeesik, de nem minden esetben. Az egykori kódex két hasábját tartalmazó töredéket például mindig 4° méretüként kell megnevezni, hiszen a bekötés – kisebb-nagyobb veszteséggel – a fólió felével történt. Ettől még előfordulhat, hogy a hordozókönyv annak kisebb volta miatt a raktár egyik 8° jelű polcán kapott helyet.

¹¹ A szóban forgó töredékek az M 9439 háttábláján, az M 7942 előtábláján és az MR 1021 háttábláján találhatók.

mindegyike matutínium-lekciókat tartalmaz, kétkolumnás szerkesztésűek, és valószínűleg a BNS-szanktorále későbbi toldalékát alkothatták.

Szendrei Jankának a temporále notátorairól tett megállapításai változtatás nélkül érvényesek a szanktorále töredékeire.¹² Utóbbiak hangjelzéseinek nagyobb részét is az első kötet főnotátora készítette. Kierlelt, egyetlen gördülékeny mozdulattal írt jellegzetes neumái a 13. századi központi esztergomi szkriptórium gyakorlatát tükrözik. A hangjelzést tartalmazó zágrábi töredékek másik részén ugyanakkor a temporále másodnotátorának keze azonosítható. Ez a notáció az első kötetben a Szentháromság vasárnapjához és Úrnapjához tartozó fóliókon bukkan fel.¹³ A másodnotátor írása – bár szerkezetileg jórészt az esztergomi notációt követi – sokkal kevésbé könnyed, neumái tagoltak, kisebb elemekből építkezők, nem egy lendülettel készültek. Az ilyesféle tagoló típusú írásmódra először a 14. század első feléből találunk példákat a magyar notációs emlékek között.¹⁴ Mindazonáltal a betű- és a kottairás azonosságai kétséget kizáróan igazolják a temporále és a szanktorále összetartozását: ugyanazon mesterek munkájával készültek el, a főírássok bizonyosan az esztergomi szkriptóriumban. – A másodnotátor jellegzetes neumái nagy meglepetést okozva feltűnnek két 2° töredéken, amelyek máskülönben sem szkriptoruk, sem főnotátoruk alapján nem hozhatók összefüggésbe az esztergomi íróműhellyel. E két kötetstörredék további négygel önálló csoportot alkot, és Úrnapja archaikus zsolozsmájának, a *Sapientia aedificavit* históriának részleteit tartalmazzák.¹⁵ A másodnotátor utólagos bejegyzései miatt vélhetően e pár levél is a BNS szanktoraléhoz tartozott egykor, utólag akár a kötés részévé is tehetők.

A zágrábi BNS-töredékek hajdani sorrendjét a tanulmány végén található *Összefoglaló táblázat* tartalmazza. Terjedelmi okok miatt egy-egy ünnep emlékei összevontan, egy sorban, de a kódex rendjének megfelelően szerepelnek. Az első három oszlopban jelzem a töredékek sorszámát (vagy sorszámaikat), az ünnep kalendáriumi dátumát és megnevezését.¹⁶ Az egyes fragmentumokra a hordozókönyvek jelzetével hivatkozom, az előtábláéra „a”, a háttábláéra pedig „b” kiegészítéssel utalok. Az utolsó oszlopban megadom az ünnep notátorát. A kódex toldalékkaként feltételezett három fólió a táblázat végén az első függelékben (*Appendix I*), míg az úrnapj töredékek a másodikban (*Appendix II*) szerepelnek.

A BNS szanktoráléjának rekonstrukciója többlépcsős munkafolyamat volt. Előbb a könyvtárban végzett azonosítás sorrendjében a fragmentumok liturgikus hovatartozását, ünnepeik mibenlétét igyekeztem meghatározni, majd az esz-

¹² SZENDREI 1998a, i. m. 10–13; SZENDREI 2005, i. m. 278–281.

¹³ BNS I, fol. 208r–222v.

¹⁴ Lásd SZENDREI Janka, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 1981, F 347, F 359, F 540.

¹⁵ A BNS másodnotátorának bejegyzései az MR 1081 háttábláján és az M 10610 előtábláján láthatók. Az említett két kötet négy töredékéhez járul még az MR 1127 tábláin lévő további kettő.

¹⁶ A megnevezésnél a CAO-ECE kötetekben alkalmazott rövidítéseket használom. Lásd KOVÁCS Andrea, *Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae: V/B Esztergom/Strigonium (Sanctorale)*, Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 2006.

tergomi hagyomány kalendáriumához igazodva dátumokat rendeltem hozzájuk. A táblázatba foglalt töredék-leírások e dátum szerinti rendezésével kialakult a hajdani kódex „laza rendje”. A nagyobb összefüggő csoportok így jórészt már a helyükre kerültek, az egyes ünnepeken belüli sorrend maradt inkább kérdés, illetve akadt 15–20 olyan szöveges töredék, amelynek besorolása bizonytalan volt. Már ezen első rendezés nyomán kiderült, hogy a fő- és a másodnotátor hangjelzései a kalendárium mentén élesen elkülönülnek. A szanktorále kezdetétől, Szilveszter pápa ünnepétől (december 31.) Cecília vértanú (november 22.) matutínumának második nokturnusáig a főnotátor dolgozott, majd munkáját a másodnotátor vette át. Az utóbbi hangjelzését találjuk Cecília második nokturnusának végétől Tamás apostol ünnepéig (december 21.), a *commune sanctorum* teljes anyagában és a tempomszentelési zsoltoszmában.

A rekonstrukció második lépéseként minden egyes töredék tartalmát – a hozzávetőleges liturgikus rendben előre haladva – összevettem az 1484-ben Nürnbergben nyomtatott *Breviarium Strigoniense* (a továbbiakban BrStr 1484) szanktoraléjával.¹⁷ A *breviarium chori* méretű tekintélyes nyomtatvány antifónáinak és rezponzóriumainak szövege, valamint könyörgései és kapitulumai döntő többségben megegyeznek a BNS töredékein olvashatókkal. A legfőbb különbséget a matutínium-lekciók mutatják, ezek a nyomtatványba jobbra a kézírathoz képest rövidített formában kerültek be. A legendák, szermók, homíliák terjedelmének fokozatos rövidülése jól ismert jelenség a középkorból, tehát a BNS és a BrStr 1484 közti efféle eltérés természetesnek tekinthető. A jelentős párhuzamok ugyanakkor arra utalnak, hogy a két könyv az esztergomi zsoltoszma egyazon hagyományának különböző korú írásos képviselői.

A kottát tartalmazó töredékek, illetve az olyan szöveges emlékek, amelyek fennmaradt a lekciók sorszáma, illetve amelyek részleteit a számozás hiánya ellenére sikerült azonosítani a BrStr 1484 anyagában, biztonsággal és könnyen sorba rendezhetők voltak. A nagyobb kihívást azon töredékek helyzetének meghatározása jelentette, amelyekhez nem adott támpontot a kontrollforrás. Komoly fejtörést okozott például Szent István király ünnepéhez (augusztus 20.) és októvájához, azaz nyolcadához (augusztus 27.) tartozó lekciónöredékek elkülönítése és sorba rendezése. A fragmentumok alapján úgy tűnt, hogy szinte a teljes Hartvik-legenda szerepelt egykor a BNS lapjain, míg a BrStr 1484 ehhez képest egy jelentősen lerövidített szöveget közöl,¹⁸ ezért kevésbé segít. Elsőként a BNS-oktáva végétől visszafelé haladva kijelöltem a biztos helyzetű köztes szövegrésze-

¹⁷ *Breviarium Strigoniense, Norimbergae* [Nürnberg], Georg Stuchs, 1484, Bp., MTA Könyvtár, Kézirattár, Ráth F. 1042 (RMK III 9).

¹⁸ BrStr 1484, fol. 317v–318r. (A lapszámok az előző lábjegyzetben megadott kötetre vonatkoznak.)

ket.¹⁹ A legenda tartalmi egységei²⁰ alapján egybetartozó töredékek szövegszakaszait azonos lekciókhoz soroltam, és így kialakult egy arányos, vélelmezhető beosztás. Eszerint a BNS a Hartvik-féle legenda közepéről²¹ indította az oktáva első lekciónját. A rekonstrukció helyességét indirekt módon megerősítik a későbbi források is: a szóban forgó archaikus első lekción ugyanis teljes terjedelmében magába foglalja a BrStr 1484 nyolcadhoz rendelt hat olvasmánya mindegyikét. Az idők során bekövetkező újabb és újabb rövidítések viszonyítási pontja tehát a BNS töredékeiből kikövetkeztethető első lekción maradt, erre „zsugorodott rá” fokról-fokra az oktáva olvasmányanyaga. Az 1558-ban utolsóként megjelent *Breviarium Strigoniense* is lényegében az 1484-es beosztást ismétli meg.²²

Az ünnep napjához tartozó olvasmányok egykori beosztását is a nyolcadnál ismertetett módon állítottam helyre. Ezután egy meglepő felismerés következett: az ünnep és az oktáva töredékeinek hordozókönyvei külön csoportot alkotnak, mi több, a kérdéses zsolozsmákhoz tartozó töredékek szabályos rendben helyezkednek el a kalendárium mentén (1. táblázat).

Az egyes hordozókönyvek elő- és háttáblájának töredékeiből, a megegyező jelzet alapján párokat képeztem, és eredményképpen egy jellegzetes, egymásba fonódó rajzolatot kaptam. A jelenség korántsem véletlen. Ha a káptalani könyvtár állományának 17. századi bekötése egy hosszú, de egybefüggő, szisztematikus munkafolyamat keretében történt, márpedig minden valószínűség szerint így történhetett, akkor a tapasztalt jelenség lényegében szükségszerű. Képzeljük el, miként dolgozott az egykori könyvkötő! Levágott egy ívfüzetet a BNS már felbontott kötéséből, kihajtotta, és elkezdett dolgozni a kéznél lévő legbelső bifólióval. A kötés elkészültével a könyv két táblájára folytatólagos vagy nagyon közeli liturgikus anyag került. Ha a könyv nagysága miatt 2° méretű kötőanyagot kellett felhasználnia, akkor egyetlen ilyen „folytatólagos” könyvtábla-pár van (Nr. 144–145), ha 4° méretűt, akkor kettő (Nr. 152–154, 153–155). Miután a könyvkötő a veszteségként leeső töredékeket eldobta, munkáját ismét a maradék ívfüzet belső bifóliójával folytatta. Annak liturgikus tartalma azonban már

¹⁹ A 3. lekción kezdete (MR 1184_a) és a 6. lekción vége (M 11776_a) az oktáva olvasmányainak biztos szakaszhatárai. Az MR 1106_b vége nagyon szorosan az MR 1184_a 2. lekciónjához csatlakozik. Hasonlóan az MR 1106_b elejéhez tartozik az MR 1184_b. Az MR 1106_a és az MR 1085_a egymás után következnek a tartalom alapján, az előbbi egy verzó alja, az utóbbi egy rektó felső része. A két töredék vélhetően az oktáva 4. és 5. lekciónjának részletét őrizte meg. Az MR 1106_a második hasábján talán már az utóbbihoz tartozik, tehát a fölió elveszett felső 4° töredékére esett a szöveghatár.

²⁰ A lekciónhatárok meghatározása során használt legenda-kiadások: *Szent István első magyar király életirata Hartvik regensburgi püspök szerint*, ford. Érdy János, Bp., Szent István Társulat, 1854; *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* [a továbbiakban SRH], II, ed. Americus Szentpétery, Bp., Academia Litter. Hungarica, 1938, 401–440.

²¹ SRH II, 422–424 (15–16).

²² Oláh Miklós zsolozsmáskönyvében a 6. olvasmány további, jelentéktelen rövidítést szenvedett, vö. *Breviarium secundum usum almae et metropolitanae ecclesiae Strigoniensis etc.* [a továbbiakban BrStr 1558], Viennae, Raphael Hofhalter, 1558, fol. 624v–625v. A breviárium magyarországi példányaikat lásd: RMK III 447.

1. táblázat: A hordozókönyvek rendje
Szent István király ünnepénél és nyolcadánál

Nr.	Jelzet	Méret	Dátum	Ünnep
142	M 7876_b	2°	0815	Ass. BMV in Oct.
143	M 6453.4_a	2°	0820	Stephanus r.
144	M 10629_a	2°	0820	Stephanus r.
145	M 10629_b	2°	0820	Stephanus r.
146	M 6453.4_b	2°	0820	Stephanus r.
147	M 7876_a	2°	0820	Stephanus r.
148	MR 1108_b	4°	0824	Bartholomaeus ap.
149	M 24846.1_b	2°	0824	Bartholomaeus ap.
150	MR 1085_b	4°	0824	Bartholomaeus ap.
151	M 11776_b	4°	0824	Bartholomaeus ap.
152	MR 1184_b	4°	0827	Oct. Stephani r.
153	MR 1106_b	4°	0827	Oct. Stephani r.
154	MR 1184_a	4°	0827	Oct. Stephani r.
155	MR 1106_a	4°	0827	Oct. Stephani r.
156	MR 1085_a	4°	0827	Oct. Stephani r.
157	M 11776_a	4°	0827	Oct. Stephani r.
158	M 24846.1_a	2°	0828	Augustinus cf.
159	MR 1108_a	4°	0828	Augustinus cf.

nem volt folytatólagos, hanem szimmetrikusan vette körül az előbbi bifólióét. És így tovább. Nyilvánvalóan az ívfűzet utolsó bifóliójába kötött könyv tábláin lévő liturgikus anyagok esnek a kalendáriumban egymástól a legmesszebb. A Szent István király ünnepénél és nyolcadánál megjelenő rajzolat tehát nagy jelentőségű, hiszen felidézi a kézirat egykori szerkezetét, és egyszerre igazolja a töredékek tartalmi alapon feltételezett sorrendjének helyességét.

A biztató eredmények után a módszert kiterjesztettem az összes töredékre. Rendre összekötöttem a közös hordozóhoz tartozó fragmentumok táblázatbeli sorait, és így feltárult az ívfűzetek hajdani teljes rendje: a BNS szanktoráléja eszerint 24 ívfűzetből állt (2. táblázat). Az első ívfűzet felhasználásakor a könyvkötő még nem volt kellően szisztematikus, a 4° méretű töredékekből több független, folytatólagos tartalmú kötés is született, a másodiktól kezdve azonban a töredékek egymásba csatlakozó, ívfűzetszerű rendben következnek. Minthogy az 5., 8., 16., 19. és 24. ívfűzet biztosan kvinió volt, az egész kézirat főképp ilyen terjedelmű ívfűzetekből állhatott, tehát eredetileg összesen legfeljebb $10 \times 24 = 240$ fóliót tett ki.²³

²³ Összehasonlításképpen: a temporále kötet jelenlegi terjedelme 328 fólió, de eredetileg 340 fólió

2. táblázat: Az ívfüzetekhez tartozó töredékek az Összefoglaló táblázat sorszámai alapján

Ívfüzet	Nr.	Ívfüzet	Nr.	Ívfüzet	Nr.	Ívfüzet	Nr.
1.	1–14	7.	74–89	13.	148–159	19.	202–219
2.	15–28	8.	90–107	14.	160–168	20.	220–227
3.	29–36	9.	108–123	15.	169–174	21.	228–233
4.	37–44	10.	124–139	16.	175–184	22.	234–239
5.	45–61	11.	140–141	17.	185–197	23.	240–247
6.	62–73	12.	142–147	18.	198–201	24.	248–257

A töredékek tartalmi rekonstrukciója alapján felrajzolt ívfüzet-szerkezet segített tisztázni néhány további kérdést. Egyrészt világossá vált, hogy a 17. században a teljes szanktorále kódex Zágrábban volt, mindenestül ott használták fel a könyvtári kötésekhez. Másrészt bár a bizonytalanul besorolt fragmentumok többsége megtalálta helyét az ismertetett rendben a BrStr 1484 szövegeivel való aprólékos összevetés során, sőt néhány hibás azonosításra is fény derült, mégis maradt 4–5 olyan töredék, amelyet több ünnephez is rendelhettem azonos valószínűséggel. Azok egyelőre ideiglenes helyen szerepeltek a táblázatban. Az összetartozó sorok berajzolásával az ívfüzetben belül minden esetben pár nélkül maradtak a kérdéses töredékek, minden bizonnyal a rossz besorolás miatt. A jelzet szerinti párjukat megkeresve próbáltam ezután azok szimmetrikus környezetében helyet találni számukra. Minden esetben sikerrel jártam. Lássunk egy példát! Az M 7652_b töredéken olvasható szöveg Euszébiosz Egyháztörténete II. könyvének 13–14. fejezeteiből őrzött meg részleteket. Arról értesülhetünk belőle, hogy Péter apostol római igehirdetése nyomán miként született meg az evangélium írott műfaja, nevezetesen a Márk-evangélium. Minthogy az evangélista érdemeivel és egyiptomi missziójának részleteivel foglalkozik a szöveg – részben már elveszett – folytatása, Szent Márk ünnepéhez (április 25.) soroltam a töredéket. Mivel a BrStr 1484 anyagában nem találtam hozzá párhuzamot, egyéb támpontom tartalmi alapon nem volt. Az összetartozó sorok berajzolásával a töredék páratlanul maradt a 6. ívfüzetben. Jelzet szerinti párja (M 7652_a) a 9. ívfüzetben áll, és Szent Pál apostol kommemorációjának (június 30.) anyagát tartalmazza. Ez utóbbinak az ívfüzetben átellenes pontja Szent Péter és Pál apostolok oktávájára (július 6.) esett, amely Euszébiosz idézett szövegével ugyancsak összhangba hozható. Az M 7652_b nyilván ez utóbbi ünnephez tartozott egykor. Eszerint

---

körül lehetett, illetve ha a kalendáriummal is számolunk, akkor ehhez további 12–16 fölió járul. Lásd SZENDREI 1998a, i. m. 9. Mivel a temporále ívfüzet-rendje némileg szabálytalan, a szanktoráléről sem feltételezhetjük, hogy azonos terjedelmű egységekből állt. A temporále ívfüzetek: [2IV?] + (IV-1)¹⁻⁷ + 3V⁸⁻³⁷ + IV³⁸⁻⁴⁵ + III⁴⁶⁻⁵¹ + V⁵²⁻⁶¹ + IV⁶²⁻⁶⁹ + 14V⁷⁰⁻²⁰⁸ + IV²⁰⁹⁻²¹⁶ + III²¹⁷⁻²²² + 6V²²³⁻²⁸² + (V-1)²⁸³⁻²⁹¹ + IV²⁹²⁻²⁹⁹ + (V-1)³⁰⁰⁻³⁰⁸ + 2V³⁰⁹⁻³²⁸.

a töredéken olvasható történetben nem Márk evangélista írásművére, hanem Péter apostol ige hirdetésére esett a hangsúly az esztergomi liturgusok szemében.

A helyes töredék-sorrend keresése során alkalmazott új ellenőrző módszer hatékonysága nyilvánvalóan nagyban függ a könyvkötő munkavégzésének módjától. Szerencsénkre az egykori zágrábi mester nagyon következetesen használta fel kódexünk lapjait, és ezzel hozzájárult a bő háromszáz évvel későbbi rekonstrukció sikeréhez. Néhány kivétel van csupán, ahol – nyilván valamiféle anyagtakarékossági szempontból – felborult a munkarend. A fentebb említett, más szkriptortól származó toldalékok (*Appendix I*) egy-egy fólióját tartalmazó hordozók másik töredéke például szükségképpen páratlan az ívfüzetben belül.²⁴ Ezek mellett az M 6053 jelzetű hordozó mindkét fragmentuma biztonsággal beazonosítható, és egymástól mégis nagyon távol helyezkednek el a kalendáriumban.²⁵ E csekély következtelenséget azonban készséggel megbocsáthatjuk a könyvkötőnek. Nem szabad elfelejteni ugyanis, hogy számára a kutatás jelenlegi szempontjai nem voltak adottak.

A módszer nem abszolút, inkább iteratív módon használható a rekonstrukcióhoz, tehát a tartalmi és az ívfüzet-szerkezet alapján levont következtetéseket újra és újra össze kell vetni a végső állapot kialakításáig. Körültekintő alkalmazásával ugyanakkor igazolhatók a tartalmi alapú feltételezések, kiszűrhetők a hibák és bizonytalanságok, azaz minden korábbinál pontosabb rekonstrukcióhoz lehet jutni. Az eljárás a Metropolitanska knjižnica korai nyomtatványainak kötésében megőrzött további egybetartozó kódextöredékek (digitális) összefűzésénél is bizonyosan jól alkalmazható.

Budapesti töredékek

Szendrei Janka a BNS-temporále faksimile kiadásában megjegyzi, hogy a budapesti Egyetemi Könyvtár anyagában található négy, könyvkötésről lefejtett kódextöredék, amely nagy valószínűséggel az elveszett szanktoráléhoz tartozott.²⁶ Feltételezése teljes egészében beigazolódott, hiszen mind a négy fragmentum pontosan hozzáilleszthető a zágrábi töredékek egy-egy darabjához. A kalendáriumnak megfelelő sorrendben Szent Ágnes vértanú (január 21.), Szent Pál apostol megtérése (január 25.), Szent Cecília vértanú (november 22.) és Alexandriai Szent Katalin vértanú (november 25.) ünnepeinél található az összetett töredékek.²⁷

²⁴ Lásd a 14. ívfüzetben: MR 1021_a, M 7942_b, M 9439_a.

²⁵ Az előtáblán Szent Adalbert püspök ereklyéinek átvitelére (november 6.), a háttáblán pedig Szent Benedek apát ünnepére (március 21.) szóló anyag látható.

²⁶ SZENDREI 1998a, i. m. 12–13 [20–21].

²⁷ Ágnes: U. Fr. I. m. 265, fol. 1v (Bp.) és M 9499_b (Zag.); Pálforduló: U. Fr. I. m. 265, fol. 2v (Bp.) és M 9499_a (Zag.); Cecília: U. Fr. I. m. 266, fol. 1r (Bp.) és M 24816_b (Zag.); Katalin: U. Fr. I. m. 266, fol. 2r (Bp.) és M 24816_a.

Mezey László szerint az Egyetemi Könyvtár töredékei Nagyszombatban kerültek a két hordozókönyv kötetéablájára.²⁸ Az említett tökéletes összeilleszthetőség és a fragmentumoknak a zágrábi BNS-töredékeivel megegyező szabása miatt azonban biztosra vehetjük, hogy Zágrábban használták fel őket a Mikulic püspök idején véghez vitt „nagy bekötéskor”. A hordozók nagyszombati használatával mindazonáltal – amint azt Mezey a kézírásos bejegyzések vizsgálatával bizonyította – továbbra is számolni kell. De miként kerülhetett e két könyv Zágrábból Nagyszombatba? Kézenfekvő feltételezés, hogy a vándorlás oka valószínűleg a nagyszombati egyetem vonzása volt. Mivel az Ágnes- és Pál-töredék hordozókönyvének egy azonos kiadású példánya ma is megtalálható a Metropolitanska knjižnicában,²⁹ a Cecília- és Katalin-töredéké pedig Aquinói Szent Tamás Summája volt, amelyből számos egyéb kiadás érhető el,³⁰ hihető magyarázatnak tűnik, hogy a könyvtár másodpéldányai keltek lábra. A katedrális iskolájából a nagyszombati egyetemre pályázó és a káptalan támogatását élvező tehetséges studens, vagy akár egy kanonok is kikölcsönözhetette őket tanulmányai idejére. A kölcsönkönyvek ismeretlen okból letétté váltak, Nagyszombatban maradván az egyetem könyvtárába kerültek, majd az intézmény költözésekor 1777-ben előbb Budára, majd 1784-ban Pestre vándoroltak. A feltételezésnek általános érvényt nem adhatunk, mivel Chrysopolitanus fentebb említett értékes kéziratának ugyancsak feltűnik néhány föliója az Egyetemi Könyvtár történeti kötésein,³¹ azok hordozói azonban – legalábbis jelenleg – nem találhatók meg a zágrábi bibliotékában. Mindazonáltal a budapesti BNS-töredékek hordozókönyveinek zágrábi provenienciája cáfolhatatlan. A budapesti Cecília-töredék különlegessége, hogy zágrábi párjával összeillesztve egy olyan föliót ad ki, amely a fő- és másodnotátor munkájának határára esett: a felső 4° töredékrészen az előbbi notátor (vagy ahhoz nagyon hasonló kortárs) hangjelzése szerepel, az alsó 4° részen viszont már a tagoló technikával kottázó későbbi.

A BNS szanktoráléjának zene- és irodalomtörténeti jelentősége

Az alábbiakban röviden összefoglalom a zágrábi töredékeiből újra összeálló BNS-szanktorále legfontosabb zene- és irodalomtörténeti újdonságait. Elsősor-

---

²⁸ *Fragmenta Latina codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestinensis*, rec. Ladislaus Mezey, Bp., Akadémiai, 1983, 47–49, 218.

²⁹ INSTITORIS, Henricus, SPRINGER, Iacobus, *Malleus maleficarum opus egregium*, Norimbergae [Nürnberg], 1519. Az ismert példányok: Bp., Egyetemi Könyvtár, Ant. 1036 (olim Vet. 19/28), vö. MEZEY 1983, i. m. 217 (U. Fr. I. m. 265); Zagreb/Zágráb, Metropolitanska knjižnica, M 10745, vö. MAGIĆ 2005, i. m. 441 (nr. 0838).

³⁰ THOMAS DE AQUINO, *Summa sacrae Theologiae: Prima pars*, Venetiis, 1516, Bp., Egyetemi Könyvtár, Ant. 1799 (olim Vet. 16/45), vö. MEZEY 1983, i. m. 217 (U. Fr. I. m. 266). A műnek a zágrábi érseki gyűjteményben ma fellelhető más kiadásai: Zagreb/Zágráb, Metropolitanska knjižnica, M 6100, M 9654, M 9264, M 6464, vö. MAGIĆ 2005, i. m. 580–581 (nr. 1218, 1219, 1221, 1222).

³¹ Lásd MEZEY 1983, i. m. 47–56 (U. Fr. I. m. 23–28), vö. MEZEY László, *Deákosság és Európa, Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlatja*, Bp., Akadémiai, 1979, 137.

ban a magyarországi szentek zsolozsmáival foglalkozom, hiszen azok számítanak az anyag legkritkább és egyben hazai érdeklődésre leginkább számot tartó részének. Mindegyik história esetében hátra van a részletezőbb filológiai összehasonlítás és a kritikai szövegátírás elkészítése, az alábbi összefoglaló tehát inkább a feladatok kijelölését célozza.

Szent Zoerárd-András és Benedek zoborhegyi bencés remeték Szent László király uralkodása idején, 1083-ban emeltettek oltárra Szent Istvánnal, Szent Imrével és Szent Gellérttel azonos évben. Legendájukat a pannonhalmi rendtársból lett pécsi püspök, Boldog Mór (†1070k.) írta valószínűleg 1064 körül.³² Minthogy a két szentet a nyitrai Szent Emmerám székesegyházban temették el, és az eleváció után sem vitték ereklyéiket máshová, az egész országra kiterjedő kultuszuk szövegi- és zenei forrása minden bizonnyal a helyben szerzett zsolozsma lehetett. Mindmáig Szendrei Janka foglalkozott a legbehatóbban a zsolozsma keletkezéstörténetével és zenei jellemzőivel,³³ miután 1996-ban az isztambuli Topkapı Sarayı Múzezi könyvtárában megőrzött, 1360 körül írt antifonále anyagában – Dobszay Lászlóval közösen – hiánytalan állapotban rátalált a zsolozsma mindaddig ismeretlen zenei tételeire.³⁴ A históriát stiláris alapon 11. századi végi, esetleg 12. század eleji szerzeménynek tartja. A BNS szanktoraléjában 7 töredéken tanulmányozható a remeték zsolozsmája.³⁵ e 13. századi feljegyzések jelentik mai ismereteink szerint a kompozíció legkorábbi kottás emlékeit (ld. Képmelléklet). Jelentőségük rendkívül nagy, hiszen – miként Szendrei Janka rámutatott – e zsolozsma a „legrégebb ma ismert magyarországi liturgikus kompozíció, az írásos magyar zenetörténet egyik első nagy próbálkozása”.³⁶ Liturgiátörténeti szempontból is fontos a BNS tanúsága, hiszen töredékein a matutínium-olvasmányoknak az esztergomi breviáriumokból ismertnél teljesebb alakja bontakozik ki, vagyis a Boldog Mór-féle legenda liturgikus használatának rövidítések nélküli ősformájáról rántja le a leplet. Segítségével nyílik lehetőség a história (szöveg és dallam) eddiginél pontosabb, tudományos igényű közreadásának elkészítésére.

A Szent István király Hartvik-féle legendájából szerkesztett lekciónkról a töredéksorrend rekonstrukciójánál volt szó. A szent ünnepéhez és oktávájához tartozó archaikus szövegfelosztás tekintetében szintén egyedülálló tanúsággal bír új forrásunk.³⁷

³² A legenda szövegét lásd SRH II, 357–361, illetve újabban *Saints of the Christianization age of Central Europe (Tenth–Eleventh centuries), Vitae sanctorum aetatis conversionis Europae Centralis (Saec. X–XI)*, ed. Gábor Klaniczay, Bp. – New York, Central European University Press, 2013 (Central European medieval texts, 6), 315–338.

³³ SZENDREI Janka, „In basilica Sancti Emmerami”, *András és Benedek históriája = Magyar Zene*, 37(1998), 21–28.

³⁴ *Az Isztambuli Antifonále (1360 körül)*, ed. Janka Szendrei, Bp., Akadémiai, 1999. A szóban forgó história énekes tételei a kódex 194v–197v fölióin találhatók.

³⁵ Lásd *Összefoglaló táblázat*, Nr. 125–131: M 7672_a, MR 1060_b, M 10523_b, MR 1136_a, M 10697_a, M 360_a, M 8021_b.

³⁶ SZENDREI 1998b, i. m. 27.

³⁷ A későbbi breviáriumokban található elrendezésről lásd: J. FODOR Adrienne, *Szent István*

Szent László király legendái közül a BNS természetszerűleg a liturgikus használatú rövidebb formát (*Legenda minor*) őrizte meg.³⁸ A szöveg Bartoniek Emmától származó kritikai kiadásának megjelenése óta újra és újra felvetett probléma a hosszabb és rövidebb alak egymáshoz való viszonya, a minor alak változatainak datálása, valamint a legendaszövegek összefüggése a magyar krónikairóadalommal.³⁹ A második kérdéssel van módomban foglalkozni. A László-legendát kutatói Bartoniek nyomán egyetértenek abban, hogy a hosszabb és a rövidebb szöveg nem vezethető le egymásból, azaz egy közös összevegre mennek vissza, amelynek ma nem ismert közvetlen emléke.⁴⁰ A zágrábi töredékek László-lekciói a Bartoniek-féle *B* jelű 14. századi forrás, valamint az *A* és *C* jelű 15. századi források szövegváltozatai között helyezkednek el.⁴¹ Eszerint a BNS az őslenda 1217 körüli – II. András uralkodói terveinek megfelelő – lerövidítését és átdolgozását közli,⁴² és egyben a *Legenda minor* ma ismert legkorábbi közvetlen szövegátvételét adja.⁴³ Szent László nevének írásmódja jellegzetes: a szkriptor következetesen az archaikusabb *Ladizlaus* formát használja a későbbi források *Ladislaus* alakjával

---

legendák a középkori magyarországi breviáriumban = Doctor et apostol, Szent István-tanulmányok, szerk. Török József, Bp., Márton Áron Kiadó, 1994 (Studia Theologica Budapestinensia, 10), 141–170. Lásd még MADAS Edit, *A magyar „szent királyok” közép-európai kultusza liturgikus és hagiográfiai források tükrében* = *Ars Hungarica*, 29(2013), 145–152; SZELESTEI NAGY László, *A seitzli legendárium Szent István-legendája* = *Magyar Könyvszemle*, 107(1991), 1–19.

³⁸ Lásd *Összefoglaló táblázat*, Nr. 95–98: M 12161_b, M 6914_a, M 11930_b, M 6068_a.

³⁹ A legenda kritikai kiadása: SRH II, 509–527. A szöveg történetére vonatkozó legfontosabb kutatási eredményeket lásd: GERICS József, *Krónikáink és a Szent László-legendát szövegkapcsolatai* = *Középkori kútfőink kritikus kérdései*, szerk. Horváth János, Székely György, Bp., Akadémiai, 1974 (Memoria Saeculorum Hungariae, 1), 113–136; FODOR Adrienne, *László-legendák a XV–XVI. századi magyarországi breviáriumban* = *Athleta Patriae, Tanulmányok Szent László történetéhez*, szerk. Mezey László, Bp., Szent István Társulat, 1980, 57–72; MEZEY László, *Athleta Patriae: Szent László legkorábbi irodalmi ábrázolásának kialakulása* = *Athleta Patriae, Tanulmányok Szent László történetéhez*, szerk. Mezey László, Bp., Szent István Társulat, 1980, 19–55; SZELESTEI NAGY László, *A Szent László-legendát szöveg-hagyományozódásáról (Ismeretlen legendaváltozat)* = *Magyar Könyvszemle*, 100(1984), 176–203; SZOVÁK Kornél, *Szent László alakja a korai elbeszélő forrásokban* = *Századok*, 134(2000), 117–145; KLANICZAY Gábor, *A Szent László-kultusz kialakulása* = *Nagyvárad és Bihar a korai középkorban*, szerk. Zsoldos Attila, Nagyvárad, 2014, 7–39.

⁴⁰ SRH II, 509–514; SZELESTEI NAGY 1984, i. m. 196; SZOVÁK 2000, i. m. 128; KLANICZAY 2014, i. m. 22.

⁴¹ A BNS szövege tizenhárom esetben a *B* forrás unikális szóhasználatát tükrözi, egyszer *B* és *A* forrással tart *C* ellenében, valamint tizenhét esetben tart az *A* és *C* forrással *B* ellenében.

⁴² Vö. SZOVÁK 2000, i. m. 140–142.

⁴³ Vö. SRH reprint kiadásában: SZOVÁK Kornél, VESZPRÉMY László, *Krónikák, legendák, intelmek* = SRH, II, Bp., Nap, 1999, 721–799, különösen 784. A BNS töredékanyagával egykorú lehet a „Pécsi egyetemi beszédek” néven ismert prédikációgyűjtemény néhány szerzője. Annak László-beszédei a legenda másodlagos forrásoként értékelhetők. Lásd *Sermones compilati in studio generali Quinqueecclesiensi in regno Ungariae*, ed. Eduardus PETROVICH, Paulus Ladislaus TIMKOVICS, Bp., Akadémiai, 1993 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series nova, 14); MADAS Edit, *A „Pécsi egyetemi beszédek”* = *BUKSZ*, 8(1996), 415–419.

szemben. Szovák Kornél beható történeti és filológiai vizsgálatok után – Fodor Adrienne és Mezey László ellenében – feltételezte, hogy a legenda a 13. század végén esett át újabb átdolgozáson, és ekkor született a Fodor-féle II. változat.⁴⁴ Ez utóbbiban a királyt nem oroszlánhoz hasonlítja a szöveg írója, hanem az ókori Priámosz trójai királyhoz. Szovák feltételezésével egybecseng a BNS anyagában fennmaradt M 12161_b jelű László-töredék, hiszen azon az oroszlános hasonlat olvasható, tehát még az átdolgozás előtti.⁴⁵ Szelestei Nagy László szerint a legenda egy 14. századi karthauzi használatú kódexben megmaradt emlékében a király testi erejének méltatására használt „manu robustus” kifejezés közelebb áll a legenda összövegéhez, mint a Bartoniek és Fodor II. változatában feltűnő „manu fortis”.⁴⁶ Szovák kimutatta, hogy a „manu fortis et visu desiderabilis” ketős kifejezése Szent Jeromos etimologizálásával az ószövetségi Dávid királyra utal,⁴⁷ tehát szükségképpen a „manu fortis” az eredeti forma. A BNS említett első töredékén is ez az alak szerepel, azaz a 13. századi esztergomi hagyományban még bizonyosan az eredeti kifejezés élt. A BNS László-zsolozsmája a szentek közös részéből (*commune sanctorum*) kapott antifónákat és rezponzóriumokat, tehát másolói nem ismerték még a verses históriát.⁴⁸

Szent Gellért püspöknek az M 6453.3_a jelű töredéken fennmaradt első három olvasmánya a kisebb legenda (*Legenda minor*) szövegét használja, miként BrStr 1484, és azonos szakaszhatárokat is mutat a nyomtatvány lekcioival.⁴⁹ Szövegváltozata a kritikai kiadáshoz használt 13. századi kézirat (Ven) és a 15. századi nyomtatott (L) források között helyezkedik el.⁵⁰

Sajnálatos módon a Metropolitanska knjižnica kötetein azonosított BNS-töredékek közül nem került elő sem Szent Imre herceg (szeptember 2., november 5.), sem pedig Árpád-házi Szent Erzsébet ünnepének (november 19.) anyaga, holott bizonyosan szerepeltek egykor a kéziratban.

A magyar szentek históriái mellett fontos megemlíteni Assisi Szent Ferenc ünnepének (október 4.) MR 1174_b jelű töredékét. A 2° méretű könyvkötésen Szent Ferenc sokáig elveszettnek hitt legendájának (*Vita brevior*) részlete olvas-

⁴⁴ FODOR 1980, i. m. 65–66; vö. SZOVÁK 2000, i. m. 140–142. Vö. MADAS 1996, i. m.

⁴⁵ A BNS egyedi szövegváltozata ennél a szakasznál: phisionogmiam corr. phisono[miam], vö. SRH II, 517 [t].

⁴⁶ SZELESTEI NAGY 1984, i. m. 203.

⁴⁷ SZOVÁK Kornél, *The Image of the Ideal King in 12th-century Hungary = Kings and Kingship in Medieval Europe*, ed. Anne J. Duggan, London, King's College, 1993 (King's College London Medieval Studies, 10), 255–260; SZOVÁK 2000, i. m. 139 [106].

⁴⁸ A *Fons aeternae pietatis*-história legkorábbi teljes kottás forrása az András és Benedek remetéknél említett Isztambuli antifonále, fol. 182r–185v.

⁴⁹ Vö. BrStr 1484, fol. 335v–336v.

⁵⁰ Madzsar Imre kritikai kiadását lásd: SRH II, 461–506, a forrásokról uo. 463–470. A BNS töredékén olvasható szöveg négy esetben a 13. századi velencei kézirat (Ven), míg nyolc esetben a 15. századi ősnymtatvány (L) változatát hozza; nem következetes Ábrahám nevének írásmódjában: előfordul az A[braam] és a Habrae (gen.) alak is, vö. SRH II, 472 [b, c].

ható.⁵¹ Boldog Celanói Tamás 1232–1239 között, Illés testvér generálissága idején írta ezt a szöveget belső rendi használatra. Első Ferenc-életrajzát (*Vita prima*) 1228–1229 között IX. Gergely pápa kérésére készítette, a *Vita brevior* azonban, az előbbinek egy rövidített és kissé átdolgozott változata, a testvérek sürgetésére született. Szent Ferenc boldog halálának, tranzitusának elbeszélésébe Tamás itt beleszőtt egy olyan mozzanatot, amely az aktuális generális, Illés testvér megbízását legitímálta,⁵² és amely az előljáró viharos lemondatása után nagyban hozzájárult a legendaváltozat mellőzéséhez. A testvérek csak 1244 körül vették elő újra a szöveget, amikor Szent Ferenc oktavájához a meglévők mellé további olvasmányokra volt szükség. Sorsát két generális káptalan pecsételte meg: az 1263-as pisai, amikor a Szent Bonaventura által írt életrajzot fogadták el hivatalos Ferenc-portré gyanánt, valamint az 1266-os párizsi, amikor elrendelték az összes korábbi legenda megsemmisítését. Az utóbbi határozat az engedelmesség erejénél fogva arra szólította fel a testvéreket, hogy minden lehetséges eszközzel mozdítsák elő a korábbi szövegek eltüntetését, sőt nemcsak a rend keretein belül, hanem azon kívül is.⁵³ Érthető, hogy ezért napjainkban Európa-szerte csak egyetlen teljes szöveg és néhány töredék ismert a *Vita brevior*ból. Ezekhez járul most mindenekelőtt a BNS töredéke. Minthogy a *Vita brevior* a rend belső használatú textusa volt, az MR 1174_b az esztergomi érsekség és a ferences testvérek 13. századi kapcsolatának közvetlen bizonyítéka. Máshonnan ugyanis a rajta

⁵¹ Az elveszett szöveget Jacques DALARUN előbb *Umbriai legenda* néven töredékeiből rekonstruálva adta közre, majd az egyetlen teljes kézirat (Paris/Párizs, Bibliothèque nationale de France, NAL 3245) felbukkanása után elkészítette kritikai kiadását. Lásd DALARUN, Jacques, *Thome Celanensis Vita beati patris nostri Francisci (Vita brevior), Présentation et édition critique = Analecta Bollandiana*, 133(2015), 23–86. A teljes kézirat elérhető a könyvtár honlapján: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10516082m/fl.item> (Letöltve: 2019. 03.). A szöveg magyar fordítása 2017-ben látott napvilágot: Uő., *Boldogságos Ferenc atyánk megtalált életrajza*, ford. Varga Imre Fr. Kapisztrán, Nagy Piroska, Bp., Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2017 (Ferences Források Magyarul, 1).

⁵² „«Super quem», inquit, «teneo dexteram meam?» — «Super fratrem Helyam», inquit. «Et ego sic volo», ait. «Tibi», inquit, «fili, in omnibus et per omnia benedico, qui, humeris propriis honera mea suscipiens, fratrum necessitates viriliter subportasti. [...]»”, lásd DALARUN 2015, i. m. 63. Magyarul: „»Ki fölött tartom jobbomat?» — »Illés testvér fölött« – válaszolták. »Magam is így akarom« – mondta. »Téged, fiam – mondta –, aki az én terhemet véve saját válladra, derekasan hordoztad a testvérek nyomorúságát, mindenben és minden által megáldalak. [...]«”, lásd DALARUN 2017, i. m. 119.

⁵³ „Item praecipit generale capitulum per obedientiam, quod omnes legendae de beato Francisco olim factae deleantur, et ubi extra ordinem inveniri poterunt, ipsas fratres studeant amovere, cum illa legenda, quae facta est per generalem ministrum, fuerit compilata prout ipse habuit ab ore eorum, qui cum b[eato] Francisco quasi semper fuerunt et cuncta certitudinaliter sciverint et probata ibi sint posita diligenter.” Lásd *Definitiones Capitulorum Generalium Ordinis Fratrum Minorum 1260–1282*, ed. Andrew G. Little = *Archivum Franciscanum Historicum*, 7(1914), 678 [8]. A legendaváltás körülményeit behatóan elemzi DALARUN, Jacques, *The Misadventure of Francis of Assisi, Toward a Historical Use of the Franciscan Legends*, Saint Bonaventure, NY, The Franciscan Institute, Saint Bonaventure University, 2002, 245–247.

olvasható szöveget az érsekség nem kaphatta, csak egyenesen a ferencesektől. Talán amikor az esztergomi káptalannak Szent Ferencről szóló hiteles zsolozsmaolvasmányra volt szüksége, a megbízott kanonok egyszerűen a városban élő testvérekhez fordult segítségért. Ők pedig nem a korábbi, pápai kérésre készült legendaszöveget (*Vita prima*) adták át, hanem az általuk használt *Vita brevior* kéziratát. A felkeresés valószínűleg 1244 után, a legenda „reneszánszát” követően, valamint 1266 előtt történt, később ugyanis a testvérek már csak a Bonaventura-féle szöveggel szolgálhattak volna. Az átvételt követően az érsekség liturgiájában a *Vita brevior* szövege meggyökeresedett, és úgy tűnik, a későbbi rendi változásokat Esztergom egyáltalán nem követte. Ismeretlen okok miatt elmaradt a párizsi rendelet vonatkozó cikkelyének érvényesítése, a legenda szövege pedig a 15. században átkerült a nyomtatott zsolozsmáskönyvekbe is. Hivatalos érvénye nem szűnt meg egészen 1630-ig, a Pázmány Péter kezdeményezte római rítusreform elfogadásáig.⁵⁴ A BNS-töredék alapján a 13. századi Szent Ferenc-lekciók bőségebb terjedelműek voltak a nyomtatott breviáriumban olvashatóknál. A fennmaradt részlet különös érdekessége továbbá, hogy tartalmazza Ferenc Illés testvérnek adott áldását, amely hiányzik a későbbi magyarországi szöveggyűjteményekből.

A BNS könyvműfaja és kora

A zágrábi töredékek matutínium-lekciói között az Alexandriai Szent Katalin ünnepéhez (november 25.) bejegyzett szenvedéstörténet a leghosszabb.⁵⁵ A 13 töredéken feltűnő szöveganyag a teljes mű 36,7%-a.⁵⁶ Ha számításba vesszük, hogy a szöveg a fóliók ragasztott oldalán folytatódik, a meglévő töredékekre a teljes passió körülbelül 73%-a esik. Az elveszett töredékeken elvben elérhető a fennmaradó rész, tehát a BNS eredetileg akár a teljes Katalin-passiót tartalmazhatta. Többnyire hasonló eredményre juthatunk más szentek legendáinál is.

E „pazarló” terjedelem alapvetően kétféleképpen magyarázható. A BNS vagy a 13. századi esztergomi székesegyház ünnepi „nagy” liturgiáinak anyagát foglalta magába, vagyis a hagyomány reprezentatív formáját, amelyet a későbbi századok során a központi istentiszteleti helyen is fokozatosan rövidítettek; vagy sosem

⁵⁴ Varga Kapisztrán OFM hívta fel a figyelmet arra, hogy a BrStr 1558 anyagában ugyancsak a *Vita brevior* elejének részlete olvasható Szent Ferenc ünnepénél (fol. 665v–666v). Így szerepel emellett több kézirat esztergomi breviáriumban, valamint például az 1480-as és az 1484-es nyomtatványokban is. Jacques Dalarun nem említi az esztergomi liturgikus szöveggyűjteményt.

⁵⁵ Lásd *Összefoglaló táblázat*, Nr. 209–221: MR 1130_b, MR 1074_a, MR 1074_b, MR 1117_a, MR 1130_a, M 24811_a, M 641_b, MR 1163_b, U. Fr. I. m. 266, fol. 2v, M 24816_a, U. Fr. I. m. 266, fol. 2r, M 11738_a, MR 1082_b.

⁵⁶ Vö. *Bibliotheca Hagiographica Latina Antiquae et Mediae Aetatis*, I, ed. Socii Bollandiani, Bruxelles, 1898–1899, Nr. 1663, valamint https://la.wikisource.org/wiki/Passio_S._Katharinae (Letöltve: 2019. 03.).

volt gyakorlati liturgikus könyv, hanem másolói mintapéldányként (*exemplar*) szolgált, és emiatt tartalmazta második kötete a szentekről szóló írásműveket, legendákat – egyfajta tezaurusz gyanánt – jobbára teljes terjedelemben. Alapvetően mindkét magyarázat igaz lehet, akár egyszerre is, mégis az utóbbi valószínűsége nagyobb. Ha mintapéldányként használták, akkor például egy, az íróműhely által készített új breviáriumba igény szerinti terjedelmű olvasmányokat másolhattak a BNS lapjairól, minthogy abban általában teljes szövegeket találtak. A *breviarium notatum* könyvműfaja alkalmassá tette arra, hogy akár antifonále, breviárium, akár kórusbeli lekcionárium forrása legyen.⁵⁷ Végül a BNS ezen értelmezése esetleg választ ad arra a kérdésre is, hogy miért került a szanktorále kötet Zágrába. Talán egyfajta liturgikus háttéranyagnak kérték el a zágrábi liturgusok Esztergomból, amelyből szabadon merítve vagy éppen attól szándékosan különböző megoldásokat választva alakították ki egyházmegyéjük sajátos úzusát? E kérdés egyelőre nyitott, további liturgia- és zenetörténeti kutatásnak kell tisztáznia. Ha így történt, akkor felvethető még egy további kérdés is: vajon hány ilyen mintapéldányt készítettek annak idején az esztergomi szkriptóriumban? Lehetséges, hogy több kötetpár is készült? Erre engedne következtetni, hogy a szanktorále notálását utóbb valaki másnak kellett befejeznie. Ha egyetlen mintakönyv-pár lett volna, az vajon maradhatott volna félkész állapotban, és elkerült volna Zágrába? Vagy a zágrábi kérés már aztán érkezett, hogy a kötetek Esztergomban feleslegessé váltak? Amennyiben eredetileg mégis több kötetpár készült, lehetséges, hogy a prágai temporále és a zágrábi szanktorále – bár ugyanazon műhely mestereinek műve – eredetileg más-más pár részei voltak, és csak most tűnnek teljességgel összetartozónak? Megannyi, egyelőre válasz nélkül maradó kérdés... És végül még egy: mikor készült a BNS ma ismert két kötete? Erre az igen alapvető kérdésre a temporále helyszíni vizsgálata segíthet pontosabb választ adni. Addig meg kell elégednünk az eddigi irodalomban említett, később talán pontosítható 13. századi datálással. Mindenesetre a szanktorále előkerült töredékei közül egyetlen egy sem mond ellent annak, hogy a BNS a 13. század második felében készült.

A kutatás további feladatai

A kérdések felvetése mellett meg lehet fogalmazni a kutatás következő lépéseit is. Egyrészt hátra van a BNS-töredékekbe kötött nyomtatványok tematikus vizsgálata, bár attól lényeges újdonság nem remélhető, hisz a bekötés körülményei elég jól ismertek. Behatóan foglalkozni kell liturgiátörténeti és himnológiai szempontból az *Appendix II* úrnapi fragmentumaival. Végül a budapesti töredékek arra figyelmeztetnek, hogy számíthatunk a zágrábi káptalani könyvtárból

---

⁵⁷ A *breviarium notatum* és *missale notatum* kötetekre általában összefoglaló gyűjteményeként szokás tekinteni, nem annyira használati szerkönyvként. Ha valamilyen okból – talán szükséghelyzetben – mégis az utóbbi szerepbe kerültek, használóik számos nem rájuk tartozó anyaggal találták szembe magukat lapjaikon, tehát egyáltalán nem voltak célszerűek.

származó további könyvek felbukkanására. A könyvtári példányok cirkulációja a 17–18. században a kanonokok, vagy más egyházi személyek között zavartalan lehetett a városon belül. E kölcsönzések természetes okok miatt olykor nem jutottak vissza az őrző könyvtárba, de talán jobbára nem is hagyták el a város tágabb határát. A 19. század elejétől a kölcsönzés feltételei jelentősen szigorodtak. Maximilijan Vrhovac püspök (1787–1827) határozott óhaja volt ugyanis, hogy a gyűjteményt nyissák meg a szélesebb érdeklődő közönség előtt, azaz a káptalani könyvtár váljon nyilvánossá. Már 1808-ban komolyabb tárgyalások folytak erről, a tényleges megnyitóra végül azonban 1846-ban került sor. Ettől kezdve a gyűjtemény kinevezett könyvtárossal, szabályzattal és olvasóteremmel rendelkezett, köteteit az olvasók helyben használhatták, kölcsönzésükre pedig általában nem, vagy csak egészen kivételes esetben volt lehetőség. Az 1880-as nagy zágrábi földrengés során a könyvtár épülete (a katedrálissal együtt) romossá vált, és a gyűjtemény hosszú távú elhelyezése csak 1913-ban oldódott meg. Ekkor az egyetemi könyvtár állományához sorolták, és a könyveket jelenlegi őrzési helyükre, a mai Hrvatski državni arhiv épületébe szállították.⁵⁸

Történeti okok miatt tehát joggal remélhetünk további kötésben lévő BNS-töredékeket a Metropolitanska knjižnica mellett régi könyveket őrző zágrábi gyűjteményekben, ahová az érintett kötetek a 17–18. századi kölcsönzések nyomán juthattak. A hiányzó töredékek egy része nyilvánvalóan meg is semmisülhetett, de azok arányát a teljes anyaghoz képest egyelőre nem ismerjük. Ezért nem kell még lemondanunk Szent Imre és Szent Erzsébet hiányzó zsolozsmáiról, vagy épp az augusztus eleji ünnepek jelentős anyagáról, a 11. ívfűzet hiányairól sem. A legkisebb töredék felbukkanása is jelentős esemény lenne természetesen, hiszen hozzájárulna a szanktorále teljesebb helyreállításához. Az ívfűzet-szerkezet ismerete miatt szinte oldalhelyes digitális rekonstrukció elkészítésére van mód, amely végül egy méltó faksimile kiadásban testesülhetne meg. A munka elvégzését a lelet rendkívüli értéke sürgeti.

Összefoglaló táblázat a BNS-szanktorále töredékeiről

Nr.	Dátum	Ünnep	Jelzet	Notátor
1	1231	Silvester pp. et cf.	M 25005_b	–
2	0114	Felix m.	M 25005_a	–
3–4	0115	Maurus abbas	MR 1186_b, M 1434_a	–
5	0116	Marcellus pp. et m.	M 11346_b	–
6	0118	Prisca v.	M 8632_a	–
7	0119	Marius, Martha, Audifax, Habacuc mm.	M 8632_b	1

⁵⁸ A gyűjtemény történetének részleteit lásd *Cimelia Metropolitana*, i. m. 7–15.

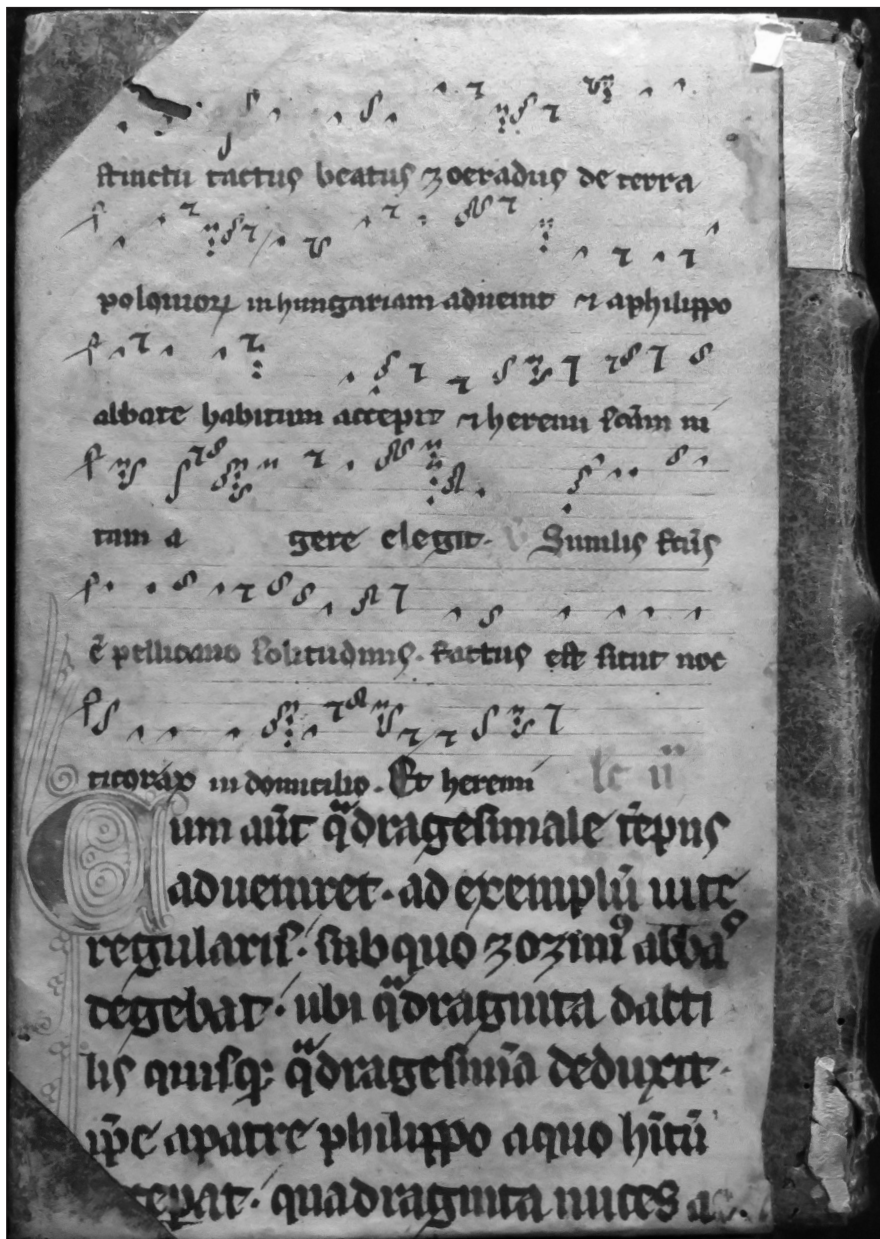
Nr.	Dátum	Ünnep	Jelzet	Notátor
8–13	0120	Fabianus et Sebastianus mm.	M 11346_a, MR 1186_a, M 1434_b, M 10939_a, M 10939_b, M 8014_b	1
14–18	0121	Agnes v.	M 8014_a, U. Fr. l. m. 265, fol. 1r–v, M 9499_b, M 10676_b	1
19–24	0122	Vincentius m.	M 9477_a, M 9458_b, M 10960_a, M 10960_b, M 9458_a, M 9477_b	1
25–28	0125	Conv. Pauli ap.	M 10676_a, U. Fr. l. m. 265, fol. 2v–r, M 9499_a	–
29–33	0202	Purif. BMV	M 8034_a, M 12140_b, MR 1065_b, M 12918_a, M 12918_b	1
34	0203	Blasius cf.	MR 1065_a	–
35–38	0205	Agatha v. et m.	M 12140_a, M 8034_b, M 9521_b, M 8595_a	1
39	0214	Valentinus m.	MR 1029_b	–
40	0222	Cathedra Petri ap.	M 24446_a	–
41–42	0224	Matthias ap.	M 24446_b, MR 1029_a	–
43–46	0312	Gregorius cf.	M 9521_a, M 8595_b, M 12922_b, M 6770_a	1
47–48	0321	Benedictus abbas	M 10958_b, M 6053_b	–
49–55	0325	Ann. BMV	M 6396_a, MR 1037_a, M 11337_a, M 6742_b, M 12933_a, M 6742_a, M 12933_b	1
56–57	0404	Ambrosius cf.	MR 1037_b, M 11337_b	–
58–61	0423	Adalbertus m.	M 6396_b, M 10958_a, M 12922_a, M 6770_b	1
62	0425	Marcus ev.	M 12893_a	–
63–64	0428	Vitalis m.	M 6759_b, M 7450_b	1
65–67	0501	Philippus et Iacobus app.	MR 1066_a, M 10782_b, M 6567_b	1
68	0503	Alexander et Eventius mm.	M 10782_a	1
69	0503	Inv. Crucis	M 6567_a	1
70–71	0510	Gordianus et Epimachus mm.	MR 1066_b, M 6759_a	–
72	0512	Nereus, Achilleus et Pancratius mm.	M 7450_a	–
73	0514	Bonifatius m.	M 12893_b	–
74–76	0603	Pergentinus et Laurentius mm.	M 3957_b, M 8028_b, M 10691_b	–
77–79	0611	Barnabas ap.	M 11391_b, M 11858_b, M 17044_b	–

<i>Nr.</i>	<i>Dátum</i>	<i>Ünnep</i>	<i>Jelzet</i>	<i>Notátor</i>
80–81	0615	Vitus et Modestus mm.	M 11851_a, MR 1139_a	–
82	0619	Gervasius et Protasius mm.	MR 1139_b	–
83	0622	Paulinus ep. et cf.	M 11851_b	–
84	0623	Vig. Nat. Bapt.	M 17044_a	–
85–93	0624	Nat. Ioan. Bapt.	M 11391_a, M 11858_a, M 3957_a, M 8028_a, M 10691_a, M 9468_b, MR 1190_a, M 12962_b, M 6070_b	1
94	0626	Ioannes et Paulus mm.	M 13194_b	1
95–98	0627	Ladislaus r.	M 12161_b, M 6914_a, M 11930_b, M 6068_a	–
99	0628	Vig. Petr. et. Paul. app.	M 11930_a	–
100–107	0629	Petrus et Paulus app.	M 6068_b, M 12161_a, M 6914_b, M 13194_a, M 12962_a, M 6070_a, M 9468_a, MR 1190_b	1
108–112	0630	Comm. Pauli ap.	M 6610_a, M 10766_a, MR 1146_a, M 6526_a, M 7652_a	1
113–114	0701	Oct. Nat. Bapt.	M 11376_b, M 10698_b	1
115–117	0702	Processus et Martinianus cum sociis	MR 1049_a, M 10698_a, MR 1049_b	–
118	0704	Transl. s. Martini ep. et cf.	M 11376_a	–
119–120	0705	Petrus et Paulus app. in Oct.	M 7652_b, M 6526_b	–
121	0706	Oct. Petri et Pauli app.	MR 1146_b	–
122–123	0708	Kilianus et socii	M 6610_b, M 10766_b	–
124	0713	Margarita v. et m.	M 10899_a	1
125–131	0717	Andreas et Benedictus mm.	M 7672_a, MR 1060_b, M 10523_b, MR 1136_a, M 10697_a, M 360_a, M 8021_b	1
132–136	0717	Alexius cf.	M 360_b, M 8021_a, M 10523_a, M 10697_b, MR 1136_b	–
137	0721	Praxedis v.	M 7672_b	1
138–140	0722	Maria Magdalena cf.	MR 1060_a, M 10899_b, M 7911_a	1
141	0728	Pantaleon et socii mm.	M 7911_b	–
142	0815	Ass. BMV in Oct.	M 7876_b	–
143–147	0820	Stephanus r.	M 6453.4_a, M 10629_a, M 10629_b, M 6453.4_b, M 7876_a	1
148–151	0824	Bartholomaeus ap.	MR 1108_b, M 24846.1_b, MR 1085_b, M 11776_b	–

<i>Nr.</i>	<i>Dátum</i>	<i>Ünnep</i>	<i>Jelzet</i>	<i>Notátor</i>
152–157	0827	Oct. Stephani r.	MR 1184_b, MR 1106_b, MR 1184_a, MR 1106_a, MR 1085_a, M 11776_a	–
158–160	0828	Augustinus cf.	M 24846.1_a, MR 1108_a, MR 1021_a	1
161–163	0908	Nat. BMV	M 7534_a, MR 1115_b, M 9288_a	1
164	0909	Gorgonius m.	M 7942_b	1
165	0913	Maurilius ep. et cf.	M 9439_a	–
166–168	0914	Exalt. Crucis	M 9288_b, MR 1115_a, M 7534_b	1
169	0917	Lambertus m.	M 11768_a	1
170	0921	Matthaeus ap.	M 6453.3_b	–
171	0922	Mauritius et socii mm.	M 6453.3_a	–
172	0928	Wenceslaus m.	M 11768_b	–
173	0929	Michael arch.	M 12061_a	1
174	0930	Hieronymus cf.	M 12061_b	–
175	1004	Franciscus cf.	MR 1174_b	–
176	1007	Marcus, Marcellus et socii mm.	M 6453.2_a	–
177–178	1009	Dionysius et socii mm.	M 11532_b, MR 1032_a	–
179–182	1013	Colomanus m.	M 6453.5_b, M 6453.5_a, MR 1032_b, M 6453.2_b	–
183	1014	Carbonius cf.	M 11532_a	–
184	1016	Gallus cf.	MR 1174_a	–
185	1018	Lucas ev.	MR 1188_a	–
186	1028	Simon et Iudas app.	MR 1188_b	–
187	1101	Vig. Oss	M 8020_b	1
188–193	1101	OSs	M 10686_b, M 7340_a, M 2446_b, M 10556_b, M 2446_a, M 10556_a	1
194–196	1101	OSs in Oct.	M 10686_a, M 7340_b, M 8020_a	1
197	1106	Transl. Adalberti m.	M 6053_a	1
198–199	1111	Martinus ep. et cf.	M 24846.2_a, M 9323_b	1
200–201	1117	Anianus ep. et cf.	M 9323_a, M 24846.2_b	–
202–204	1122	Caecilia m. et v.	U. Fr. I. m. 266, fol. 1v, M 24816_b, U. Fr. I. m. 266, fol. 1r	1(?), 2
205–208	1123	Clemens pp. et m.	M 641_a, MR 1163_a, M 24811_b, MR 1117_b	2
209	1124	Chrysogonus m.	MR 1130_b	–

<i>Nr.</i>	<i>Dátum</i>	<i>Ünnep</i>	<i>Jelzet</i>	<i>Notátor</i>
210–221	1126	Catherina m. et v.	MR 1074_a, MR 1074_b, MR 1117_a, MR 1130_a, M 24811_a, M 641_b, MR 1163_b, U. Fr. l. m. 266, fol. 2v, M 24816_a, U. Fr. l. m. 266, fol. 2r, M 11738_a, MR 1082_b	–
222	1130	Vig. Andreae ap.	MR 1091_a	2
223–224	1130	Andreas ap.	M 9289_b, M 9289_a	2
225–227	1206	Nicolaus ep. et cf.	MR 1091_b, MR 1082_a, M 11738_b	2
228	1207	Oct. Andreae ap.	M 7905_b	2
229	1213	Lucia v.	M 11267_a	2
230–233	1221	Thomas ap.	MR 1165_a, MR 1165_b, M 11267_b, M 7905_a	–
234	1301	Comm. ap.	M 6453.1_b	2
235	1302	Comm. ev.	M 14433_a	–
236–238	1303	Comm. m.	M 24845_a, M 24845_b, M 14433_b	2
239–242	1304	Comm. mm.	M 6453.1_a, M 24665_b, MR 1111_a, MR 1118_a	2
243–249	1305	Comm. cf.	MR 1104_b, MR 1111_b, MR 1104_a, M 24665_a, MR 1118_b, MR 1072_b, M 11316_a	2
250–254	1308	Comm. v.	MR 1162_a, M 11277_a, M 11764_a, M 11764_b, M 11277_b	2
255–257	1313	Ded	MR 1162_b, M 11316_b, MR 1072_a	2
		<i>APPENDIX I</i>		
258–259	1026	Demetrius m.	M 9439_b, M 7942_a	–
260	1208	Sanct. (Conc.) BMV	MR 1021_b	–
		<i>APPENDIX II</i>		
261–266	–	Corp	MR 1127_b, MR 1081_b, M 10610_a, M 10610_b, MR 1081_a, MR 1127_a	3, 2

Képmelléklet

1. kép: Részlet Szent Zoerárd-András és Benedek zaborhegyi remeték matutinumának első nokturnusából

(Zagreb, Metropolitanska knjižnica Zagrebačke nadbiskupije, MR 1060_b)

SZOLIVA, GÁBRIEL OFM

Secunda pars breviarii: Towards a Reconstruction of a 13th-Century Notated Breviary of Esztergom

This paper reports the recent discovery of a 13th-century notated breviary of Esztergom (Strigonium, Gran) in the Metropolitan Library of the Archbishopric of Zagreb (Metropolitanska knjižnica Zagrebačke nadbiskupije). The codex was found in 256 fragments that had been glued to the covers of 126 books printed between the 15th and 17th centuries. These books were bound at the end of the 17th century on the order of Aleksandar Mikulić (1688–1694), the bishop of Zagreb. The fragmented codex is the missing sanctorale part, i.e. the second volume of the “Breviarium notatum Strigoniense” (BNS), now kept in the Strahov Library of the Premonstratensians in Prague (Strahovská knihovna) under the shelf mark DE I 7. Only these two volumes preserve the 13th-century office of Esztergom Cathedral with musical notation. Both of them are notated by two masters, who used the so-called “Esztergom notation”, which had been developed in that particular city by the end of the 12th century. The sanctorale consists of the offices of saints celebrated from January to December, the common of the saints and the common of the dedication of a church; it lacks, though, the office of the dead and the calendarium. (The first volume, on the other hand, contains the temporal feasts from Advent to the Sundays after Pentecost.) The reconstruction of what had been the sanctorale codex from its fragments was a complex task. In the paper I use a new iterative method based upon a careful analysis of the contents of the fragments and a comparison with the breviary of Esztergom as printed in 1484. Using the preliminary liturgical sequence of parchment-pieces that resulted, and taking into consideration the bookbinding process, I was able to identify the original fascicles of the manuscript and to determine the identity of the ambiguous fragments. The end result was more precise than that of the preliminary content-based reconstruction. I also show that four fragments kept in the University Library, Budapest, surprisingly belong to the BNS sanctorale. Although, I have been able to reconstruct a considerable part of the manuscript from its ruins, the longest lacuna remains from the 1st to the 15th of August. The codex constitutes the earliest-known record of the legend of Saint Ladislaus, the king of Hungary (1077–1095), and offers insight into the 13th-century readings for the matins of Saint Stephen, the first king of Hungary (1000/1001–1038). The antiphons and responsories venerating Saint Andrew Zoerard and Saint Benedict, the hermits of Mount Zobor, in the BNS sanctorale, are the earliest-known musical examples of the 11th-century office for these holy men. A section of a very rarely documented legend of Saint Francis of Assisi, the so-called “Vita brevior” of Thomas of Celano, was also discovered. We might possibly find a few other books bound with the fragments of the BNS sanctorale in other libraries in Zagreb.

Keywords: 13th century, Esztergom, Strigonium, Zagreb, divine office, breviary, fragmentology.